

MC
21772

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: V. WALDAPFEL ESZTER

XLIV.

FALVY ZOLTÁN

A LINUS-FÉLE XVIII. SZÁZADI TÁNCGYŰJTEMÉNY

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

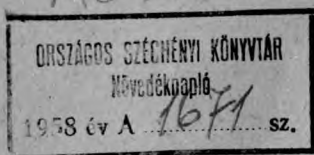

1957

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MC 21772

A LINUS-FÉLE XVIII. SZÁZADI TÁNCGYŰJTEMÉNY

«Aki tudja, hogy a Stark-féle soproni virginál-könyvtől, 1689-től az 1780-as évekig, kereken 100 esztendeig semmiféle adatunk nincs a magyar tánc zenéjéről, sőt egyáltalán alig valami zenéről, egyszeriben megérti, milyen értékes minden adat, mely egy század homályába bármi csekély fényt vet» — írja KODÁLY Zoltán a «Magyar táncok 1729-ből» c. tanulmánya bevezető részében (Új Zenei Szemle 1952. 6. sz.). A Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény újabb értékes adat, újabb fénysugár, mely a század homályába világít, s ismereteinket a kor magyarországi tánczenéjéről érdekes és jellemző vonatkozásokkal egészíti ki.

Az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Osztályára 1956 első hónapjaiban értékes kézirat került. A külsőleg igénytelen, szürke papírkötésű «Violino 1 mo» felíratot viselő haránt alakú könyvecske egy XVIII. századi magyarországi zenekar szólamkönyve. Legnagyobbbrészt olyan zeneszámokat, táncokat tartalmaz, amelyek egy iskolai színjáték keretében vagy kíséretként kerültek előadásra. A gyűjtemény többek között magyar táncokat is megőrzött, valamint néhány népszokás dallamát.

Tanulmányunk első részében a kézirat tartalmát ismertetjük, a proveniencia és datálás körül felmerült kérdésekről szólunk, megvizsgáljuk az iskolai színjátékkal való kapcsolatot; második részében dallamait közöljük, s ezekhez fűzünk néhány megjegyzést.

I.

1. A kézirat jelenlegi jelzete: *Ms. Mus. 2697*. — 56 lapot tartalmaz, 16 cm (haránt). A könyvtár Zenei Osztályára az ugyancsak a könyvtárhoz tartozó Könyvelosztó Csoport Budapest III. Kiscelli úton levő feldolgozó raktárából került.¹ A Kiscelli útra a nemzeti tulajdonba vett, egyik Budapest környéki egyházi könyvtárból szállították (ma már nem lehet pontosan megállapítani, melyikből).

Tartalma :

A fent említett «Violino 1 mo» felirat a kötés külső tábláján, egy szívalakú címkében található. A kötés gerincén alul régi könyvtári címke géppel ütött szám : 2348. Ezt később átszámolták, az új számot tintával írták rá : 11. Ezt követően kapta mostani jelzetét, a gerinc felső részén : *Ms. Mus. 2697*.

¹ BORSA Gedeon, az Orsz. Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Csoport vezetője körültekintő figyelmének köszönhető, hogy a kézirat megmenekült a további kallódástól.

A tábla belső oldalán két név : Pris Lini (Patris Lini) ; alatta : Pris Aloysii (Patris Aloysii).

1 recto A lap felső részén rövid használati utasítás : miként kell valamely fűből készült figurát befestékezni és a befestékezett figurát «akar papirosra, akar pediglen keszkenyőre rányomtatni».

Alatta költemény :

Sötét felhők tsak ti bennetek vetem minden reményem
Mert tsak ti vattok egyedül vezérlő fényim

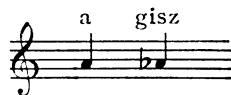
Inségemmel
keservemmel
Áldozom s
Ajánlom

1 verso Holváltál Báránkám? kertek alatt Aszonkam . . . első 10 sora, alatta : Institutioni Cleri Religionis firmanento vovit Joseph : 2 Augusti Anno 1786.

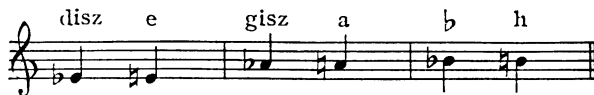
2—5 Rövid hegedűiskola. Elméleti, gyakorlati rész. A hegedű húrjainak megoszlása, neveik, milyen húron milyen hangokat kell játszani. Terc, kvart, kvint, szext, szeptim és oktáv-lépések gyakorlása ujjrenddel. Előfordulható hangértékek, egészhangtól a tizenhatodig. Kadenciagyakorlatok különböző hangnemekben. Példaként lássuk a G-dúr kadenciát :

Ezt követi a módosítójel használat : kereszték, bék, feloldójelek. Feltűnő, hogy a hegedűszólamkönyv írója nem hegedűn, hanem temperált hangszeren gondolkodhatott, mert pl. a kereszték felsorolásánál nem *aisz* következik az *a* után, hanem *b*, a bék felsorolásánál nem *e—esz* lefelémenet, hanem *disz*, nem *a—asz*, hanem *gisz*.

A keveredés igen jellemző a feloldójel példáinál.

E gyakorlóréssz utolsó oldalán (5) ismét kadenciák következnek — az előbbinél egyszerűbb módon — a két bés dúroktól, a négykeresztes dúrokig.

Az elméleti és gyakorlati rész után következnek a táncok.

5'—7' oldalakon sorszámmal ellátott táncok sorakoznak egymás után 1—9-ig. Néhány-
nak címe is van :

- 1 : *maria Mater gratia*
- 5 : *Saltus poloniensis*
- 8 : *menuet*

- 8 egyetlen dallam, címe : *gutte Nacht*.
- 8' két *Saltus Singar* felíratú cigánytánc.
- 9 *Saltus Slavonicus* és *Saltus Gallicus* (a «gall tánc» kezdősora fölött No 1.).
- 9' cím nélküli tánc, de a korábbi «gall táncsal» való írásegyezésből, valamint a No 2. megjelölésből arra gondolhatunk, hogy ez is «gall tánc» volt.
- 10 ettől az oldaltól ismét előlről kezdődik a táncok sorszáma. (1—8.) Az itt szereplő nyolc tánc közül kettőnek van címe :
 - 2 : *Menuet Konig*
 - 4 : *hungaricam Menuet*
- 13—14 oldalakon három törökös tánc következik, három *Turcica*.
- 14' *Lapaczkas Tancz, Revertias Tancz*.
- 15 *cicza Tancz, Szamarjaras*.
- Egy üres oldal következik (15'), majd a magyar táncok sora.
- 16 *Saltus Hungaricus* 1., *Saltus Hungaricus* 2.
- 17 *Saltus Hung.*
- 17' *Saltus Hung* és *Hung:tarde*, amire a következő
- 18. oldalon egy felírat nélküli friss következik.

A 18. oldallal le is zárul az általunk ismertetendő táncok sora. Eddig — néhány pótlástól eltekintve (l. az első csoportban szereplő 2 «gall» táncot) — egy kéz írta a táncokat, valószínűleg a bejegyzett 1786-os évszámnál jóval korábban. Innen kezdve a hangjegyes részt menuette-darabok töltik ki a 48. oldalig. Érdemes megjegyezni, hogy a 20' oldaltól kétszólamú a menuettesorozat a 30' oldalig. A 32' oldalra egy *Marche*-ot jegyeztek fel gyakori kettősfogással. A 49. oldaltól hangjegnélküli szövegek szerepelnek, de a gyakori utalásból arra gondolhatunk, hogy ezeket is énekelték.

- 49 egyházi ének : *Nints ol elme, ki föl erje Maria meltoságot ...* (4 szak)
- 50' *Üdvöz legy Istentül, aldod légy Meny s földtül, Jezusnak Szent Anya Maria ...* (4 szak)
- 51 latin ének : *O Cor latum, Cor Quietum, Cujus Deus amor est ...* (3 szak). A lap alján : *Ad notam Exurge anima* címmel magyar szövegű ének : *Serkeny fel én lelkem ...* (3 szak).
- 51' *Ad Notam Salve mundi Salutare* latin címmel, ismét magyar egyházi népének : *Én szerelmem, én életem, te vagy Jesus en halálom ides Jesusom ...* (4 szak).
- 52 Német ének (teljes szövegét később közöljük).
- 53 *Ein anders* (ismét egy német ének, az előbbinél későbbi, az üresen maradt 53 recto második felére).
- 53' cím nélküli négyversszakos latin Mária-ének : *Pia mater intueve nostri semper miserere ...* a lap második felén *Mohács Éneke*. A népszerű versnek ez egy 5 szakaszos változata.
- 53'—55' lapokon a korábbi vers 10 szakaszos változata.
- 55' második felén *Cantio ex D*, egy iskoladráma prologja, majd az utolsó
- 56 oldalon ugyanennek a színjátéknak az epilógja : *Cantio ex G*.

Az áttekintés végére érve meg kell állapítanunk, hogy a bejegyzésekből sem a tulajdonost, sem a pontos keletkezési évszámot, sem a helységet, sem az iskolát, sem az előadott iskoladráma tartalmát nem tudjuk megállapítani. Egyetlen támpontunk az első oldal versóján levő évszám : 1786. aug. 2., de ez véleményünk szerint már a legutolsó (ti. a kézirat összeállításában legutolsó) tulajdonos bejegyzése lehet. Az évszám írásával egyezne a prolog, epilóg.

valamint az egyik gall tánc felirata és a menuette-ek egy része. Nem egyezik a fentiszövegek jellegével a kézirat első 18 oldala, amelyen a tanulmányunkban bemutatandó táncok javarésze szerepel. Ezt a 18 oldalt és a bevezető hegedűiskolát véljük a kézirat törzssanyagának, amelyhez a többévtizedes használat alatt lassan hozzámásolgatták a szövegeket is, a későbbi menuette-eket is.

A két rész — még a tinta színe is tanúság lehet — egyezik a borítólapon belső oldalán feltüntetett nevekkal: az első tulajdonos eszerint Linus pater, a második Aloysius.

2. Tartalmát végigtekintve meggyőződhattunk róla, hogy szerény kéziratunk milyen fontos dokumentuma egyrészt a XVIII. század magyarországi tánczenéjének, a születő verbunkos korának, másrészt az iskolai színjátékok eddig túlnyomórészt csak sejtett vagy leírásokból ismert kísérő- és közzenéjének.

Elsőben az iskolai színjátékkal való kapcsolatot vizsgáljuk meg. A kézirat utolsó oldalain 2 Cantio-t² olvashatunk: egyik *Cantio ex D*, a másik *Cantio ex G*. A két ének egy latin nyelvű, morális célzatú iskoladráma prólógusa és epilógusa.³

CANTIO EX D.

(Prolog)

Mai magyar tolmácsolásban
(Kókay György fordítása):

1. Hospites collectos Gratos :
sospites iubemus cunctos
magna nobis gratia
vestri sit presentia (rep.)	1. Kedves egybegyűlt vendégek,
Kívánunk jó egészséget!
A ti jelenlétetek
Számunkra nagy tisztelet.
2. Gloriam polonis tantae
veniet in scenam quantae
simul est prudentiae
artis atque bellicae (rep.)	2. Egy lengyel, nagy dicsőséggel,
Kerül színre kis késéssel,
Jártas ő a tudományban
És a hadakozásban.
3. Species quam habet hora
munera lactabit lata
finget mores gallicos
prodet se polonicos	3. E hős, amint int az idő,
Sok tiszttel lesz majd kérkedő :
Gall szokásokat színlel,
S mutatkozik mint lengyel.
4. A suo delusus servo
Carcere Conclusus diro ;
ponet finem lusibus
favete conatibus.	4. Ám szolgája megtréfálja
Őt egy zordon tömlőc várja,
Véget ér e mű ezzel,
Legyetek figyelemmel!

² A *Cantio* megjelölés még nem jelent feltétlenül zenés darabot. Gyakran alkalmazták prózai játékokban. Néha ezek az énekek ugyanazt a szerepet töltik be, mint a karok a görög tragédiákban. Terentius vígjátékaiban is gyakran előfordul. Nem ritka eset, hogy régi római alakok magyar népdalmotívumokat énekelnek — írja TAKÁTS Sándor, *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy* c. munkájában (IV. fej. 98. l. Bp. 1893).

³ A prológ és epilóg gyakori alkalmazásáról lásd NAGY Sándor, *Hazai tanodai drámák*. Magyar Könyvszemle 1883. 313. l., a zenés prológról és epilógról pedig MURÁNYI Róbert Árpád, *Két XVIII. századi iskoladráma dallamai*. Zenetudományi Tanulmányok II. Bp. 1954. 505. l.

CANTIO EX G.

(Epilog)

Mai magyar tolmácsolásban
(Kókay György fordítása):

1. Finem ponimus
levem dedimus
lusum virus gravibus
Forsat exosum
quia polonum
gentium amantibus
Non illudere
solum ludere
scena hac intendimus
Vanam gloriam
et astutiam
modo hoc ostendimus.
2. Qui vult carpere
se reflectere
velit ulli animum
Nostrum minime
est agere . . .
Cothurnatum Comicum
interim licet
si cui placet
non parvum sic discitur
et certus modus
qualis Comaedus
quo fios [!] proceditur
3. Vos modo grati
atque spectati
viri nobis parcite
atque gratias
nostras maximas damus
quos accipite
favore vestro
tegori nostro
petimus succurrite
et linguis malis
scindere natis
clementer accurrite
4. Vos demum fratres
habete fratres
excusatos operis ;
graviter minus
Concine minus
percati ob oneris
tam scolastici
quam domestici
molem non exiguam
quam partim fertis
partim tulistis
et nostris non minimam.
5. Már befejezzük
és végét vetjük
e vidám jelenetnek,
talán nem tetszett
lengyel nemzetet
nagyonis kedvelőknek.
Nem gúnyolódás
csak tréfálkozás
volt célja e jelenetnek.
Hív hetvenkedést,
ravasz kérkedést
így mutattunk be Nektek.
2. Megtanulhatod
felebarátod
más véleményre bírni.
Nem tragédiát
csak komédiát
akartunk színre vinni.
Ha mégis tetszett
s megnyerte kedved,
tanulságodra szolgál,
és biztos módja
e komédia
annak is, hogy haladjál.
3. Ti pedig, kedves
és tekintetes
Uraim, elnézzetek,
hálát adunk nektek.
Kiket hallgattatok
jóindulattal,
kérik támogatástok
oltalmatokkal,
hogy rossz nyelvektől
kártevésüktől
kegyesen megóvjátok.
4. Ti meg testvérek,
ne ítéljétek
túl szigorúan azokat,
kik mentegetik
szerényen ügyis
épp' eléggé magukat.
Skolasztikusok,
Domesztikusok
nem keveset fáradtak,
most is fáradnak,
s a mi Házunknak
igen sok munkát adtak.

A két ének dallama nem maradt fenn. Ritmikus soraikból azonban —
ha dallamukról nem is — a színjáték tartalmáról világos képet nyerünk.

A XVIII. század «gall erkölceitől» óvja hallgatóit, közvetve, egy lengyel katona példáján keresztül.⁴ (A francia morál hatása Lengyelországban ekkor igen erős. Elég, ha Poniatowszki Szaniszlóra gondolunk, a lengyelek utolsó, francia környezetben nevelkedett, felvilágosodott uralkodójára. Azt, hogy színjátékunkban szóhoz jutott-e a lengyel történelem, énekeinkből nem tudjuk meg.) A teljes darab eddig még nem került elő; a jezsuita, piarista, pálos iskoladrámák történeti tárgyú darabjai között — legalább az eddig közöltek között — nincs nyoma; általában elég kevés a lengyel tárgyú darab.⁵ A két Cantio szövegének tartalma összefügghet az első zene-sorozattal, a kézirat első részében (az 5. versőtől, a 9. versőig). E sorozat ötödik tánca a *Saltus poloniensis*. Ez a sorozat kínálkozhatott leginkább a darabhoz, ezért a végéhez még hozzácsatoltak 2 *Saltus Gallicust*; nem a törzsanyag írásával egyidőben, hanem látszólag a két Cantio feljegyzésekor.

A táncok és az iskolai színjáték összefüggését azonban nemcsak a prologus és az epilogus által elárult tartalom és az ennek esetleg megfelelő néhány első zeneszám bizonyíthatja, hanem a kézirat egész szerkezete is.

Ha ebből a szempontból vesszük szemügyre a kézirat első felét, figyelmen kívül hagyva a második részben (18'—48) szereplő menuette-sorozatot, három nagyobb csoportot különböztethetünk meg. Ezt a három csoportot a dallamjegyző egy-egy üres oldallal választotta el egymástól. Mindhárom csoportnál számozott darabokat találunk, s ezek közül címet csak néhány visel. Az első csoportnál kilenc számozott darab van, a másodiknál nyolc, a harmadik csoportnál, a magyar táncoknál pedig mindössze kettő (a többi három már nem kapott sorszámot). Az így elkülönített részek között — mindannyiszor címmel — különféle táncok, saltus-ok szerepelnek. Az első rész után pl. két «saltus singar» (cigánytánc), egy «saltus slavonicus» és két «saltus gallicus».

A második rész után még érdekesebb táncok következnek: három törökös tánc, egy lapockás tánc, egy «revertiás» tánc, egy «cica tánc» és egy «számárjárás». A táncokról, kéziratunkban betöltött szerepükről, alább még részletesen szólnunk.

A fentiekben csak azt kívántuk bemutatni, hogy a kéziratban szereplő zeneszámok szorosan összefüggnek, egy cselekmény-sorozathoz tartoznak, kétségtelen, s végre zenei bizonyítékai a XVI—XVIII. században virágzott iskolai színjáték élő előadásformájának, zenegyakorlatának.

*

Tekintsük át röviden, mi az, amit eddig tudtunk az iskolai színpad zenéjéről s mi az, amivel ismereteinket ez a szólamkönyv gyarapítja.

⁴ A hetvenkedő katona, a «miles gloriosus» Plautus óta az európai komédia repertoárjának jellegzetes figurája. Erre vonatkozóan lásd: TURÓCZI-TROSTLER József, *Fenékkel felfordult világ*. Bp. 1942, 8 kk.; GYÖRGY Lajos, Kónyi János «Democritus»-a. Bp. 1932, 47. l. és DÖMÖTÖR Tekla, *Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának Évkönyve az 1952—53. évre, Bp. 1953, 203. l.

⁵ Néhány lengyel témájú darab: 1777-ben Eperjesen adták elő a *Casimirus Poloniae Princeps* c. művet. (A darab jelenleg a Budapesti Egyetemi Könyvtárban van: ab. fol. 90. és 91.) Sopronban 1783-ban a JÁGELLO EX MAGNO LITVANIAE DUCE REX POLONIAE ELECTUS-t adták elő (közli JUHÁROS Ferenc, *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története* c. művében, Szeged 1933, 58. l.).

MURÁNYI Róbert Árpád 1954-ben⁶ kilenc dallamot tett közzé Kácsor Keresztély két iskoladrámájából. Korábban csak más két dallamot ismertünk, amelyeket BAYER József,⁷ majd MAJOR Ervin és SZABOLCSI Bence⁸ ismertetett. A 11 ismert dallamon kívül csak a fennmaradt drámák szövegeiből, utasításából gyaníthattuk, milyen gazdag zenei anyag szerepelhetett az iskolai színjátékok előadásain. «... Iskolai színjátékok már 1680 óta ismételtén célzást tesznek énekkar és hangszerek szerepeltetésére; egyes színművek (Felvinczy György *Comico-tragoediája* 1693 stb.) nótajelzései valószínűvé teszik, hogy énekes formában kerültek előadásra.»⁹ Az iskolai színjátékok szólamkönyvünk évszáma szerint 1786-ban csak a piaristák művelhették, mint az a tanítórend, amelyet II. József nem oszlatott fel. A piaristáknál viszont módszeres zenetanítással találkozunk. A rend növendékeinek nemcsak a drámaírást, hanem a zeneszerzést is tanították, mégpedig az iskolai dráma érdekében: hiszen majd minden darabban volt zene; azért tanították őket a zeneszerzés főbb szabályaira, «hogy a drámákba illesztett ének és zeneszereket is el tudják készíteni».¹⁰ PRÓNAY Antal arról is tudósít idézett művében, hogy pl. a pesti piaristák új (1717-ben épült) rendházában az első színelőadást 1719 július közepén tartották. Itt a szereplők között muzsikások is vannak, de másutt is — a népesebb rendházakban — állandóan éltek zenészek, akik az istentiszteleteken kívül a darabok előadásánál is közreműködtek. Számuk nem nagy, sokszor csak három-négy. Az énekeket tanulók énekeltek, a táncokat is ők adták elő.¹¹

Az eddigiek általában vonatkoztak az iskolák színjátékaival kapcsolatos zenei studiumokra; van azonban több határozott adatunk arra vonatkozóan is, hogy az egyes fennmaradt drámákban milyen zenei betétszámok szerepeltek. Kozma Ferenc *Szomorú szabású vig kimenetelű játék* c. művében (Jekoniás és Osiás) «keserves muzsikaszó»-t ír elő (I. 8.), Bartakovics József *Simon Machabeus*-ában az életveszélyben forgó Judás álmához a «musica tristis» szerzői utasítást adja (act. III. scen. 4.).¹²

⁶ MURÁNYI Róbert Árpád i. m. (l. 3. j.) 501—507. l.

⁷ A *Bakhus* c. pálos «farsangi-játék» két énekszámát első ízben BAYER József közölte: *Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázadból.* (Régi Magyar Könyvtár 2.) Bp. 1897, 79. l.

⁸ Az egyik dallamot helyes értelmezésben MAJOR Ervin teszi közzé később *A magyar énekes színpad története* c. tanulmányában (Magyar Muzsika Könyve. Bp. 1936.); legújabbban SZABOLCSI Bence közli *A magyar zenetörténet kézikönyvében*, 2. kiad. Bp. 1955, 78. l.

⁹ SZABOLCSI Bence i. m. 28. l.

¹⁰ TAKÁTS Sándor, *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy.* Bp. 1893, IV. fej. 92. l.; PRÓNAY Antal, *A piaristák színjátéka Pesten a 18. században.* (A Kegyes-tanítórendiek budapesti főgimnáziumának értesítője az 1906—1907. iskolai évről); MAJOR Ervin, *A magyar énekes színpad.* Magyar Muzsika Könyve, Bp. 1936, 33—40. l.

¹¹ Az előbb idézett, Sopronban előadott darabban (1783) pl. (JAGELLO EX MAGNO LITVANIAE DUCÉ REX POLONIAE ELECTUS) a következő tanulók énekeltek:

In musica.

Religio et Hungaria

Josephus Schiving Discantista Synt.

Amor E. Pallas Josephus Linde Gramm. Alt.

Indolatria et Lithuania Matthias Resiner Poet. Tenor.

Polonia Thomas Terschiz, Princ. Tenor.

¹² CZAPÁRY László, *Mysterium- és iskoladráma.* Székesfehérvár 1895, 38. l.

Az ilyen hangulatkeltő, aláfestő zenével szemben bővebb zenei részekről is tudunk. Benyák Bernát két olyan színművet írt, amelynek zenéjét maga szerezte: a *Megszégyenült irigységet* és az *Ambitio vindicatát*; Benyák zene-tanítója, Uramcsik Tamás Kácsor Keresztély Rosa c. allegóriájához írt zenét.¹³ Érdeemes még megemlíteni a *Josef*¹⁴ című pálos iskoladramát, ahol szintén több énekszöveget iktattak a darabba. A tudunkkal még nem publikált énekszövegekből bemutatjuk itt az éneklésre vonatkozó utasítást és a két első versszakot:

II. Végzés

Jákob kezében tartván Josefnek véres ruháját, ajúlva dűlt székin, azomban enekeltettik . . .

Ének

1.

Átkozott szerencse! gonosz óra!
melly hoztad szívemet illy nagy bura,
nem fordul már soha sorsom jóra,
csak fakadok mind holtig jaj szóra (még 2 szakasz).

Majd később ugyanebben a végzésben latin utasítás:

« . . . illa incipit statim Cantate sequentem Cantilena ad Josephum

1.

Meg ne ítélj hogy szeretlek
mert arrul nem tehetek,
sem Istenen sem szívemen
erőt én sem vehetek.» (még 4 szakasz)

Az utóbbi 5 szakaszos ének helyett egy ugyanilyen tartalmú 3 szakaszos változat is rendelkezésre állott.

E bővebb zenei részeken kívül teljes operaszövegeket is ismerünk az iskolai színjátékok között. Ilyen az első jezsuita opera 1749-ből, a *Megsértődött ártatlanság*,¹⁵ vagy a Nagyváradon 1766-ban előadott négyfelvonásos *Certamen Deorum in Ornando Amynta Pastore Ludis Symphoniacis*.¹⁶

Az iskoladramák zenei anyagának — a fent elsoroltakon kívül — legállandóbb helye a *közjátékokban* volt. A mi szólamkönyvünkben is jelentős szerephez jut. Hogy a kéziratunkban található, interludiumként előadott táncokat értékelni tudjuk, rá kell mutatnunk a közjáték funkciójára, s arra a haladást

¹³ Bővebben MAJOR Ervin ír ezekről idézett tanulmányában.

¹⁴ TÁNCZ Menyhért műve, 1765-ben Ujhelyen [Sátoraljaújhely]. Kézirata a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében (M. irod. 4 r. 56. sz.).

¹⁵ ALSZEGHY Zsolt, *A magyar nyelvű jezsuita drámák forrásaihoz*. Irodalomtörténet. 1942. 87. 1.

¹⁶ NAGY Sándor, *Hazai tanodai drámák*. Magyar Könyvszemle. (1884) 35. 1. 2. [csoport] a latin, német és francia nyelven előadott játékok között.

képviselő szerepre, melyet ez a funkció a piarista iskoladrámákban a népies, realista színjátszás kibontakozása felé vezető úton jelentett.¹⁷

Az uralkodóház és a kormányzat minden téren megnyilvánuló, erős germanizálási törekvéseivel szemben az iskolai oktatás területén, s így természetesen az iskolai színjátékok területén is, a piarista iskolák és a piarista drámák képviselték teljes határozottsággal a nemzeti irányt, a nemzeti törekvéseket. Ebben a korban pusztán az a tény is igen jelentős, hogy Benyák Bernát magyar nyelven kezdi meg előadásait,¹⁸ s hogy az előadást követő vitákat magyar nyelven vezeti. A piarista drámákban is kifejezésre jut ez, sőt még több is. A magyar nyelv használata mellett gyakran találkozunk népi alakokkal. Plautus *Mostellaria* c. darabjának I. és II. felvonása közé pl. egy népszínműbe illő jelenetet ékelnek,¹⁹ tipikus népi alakokkal. A népies elem gyakori megjelenése a piarista iskoladráma közjátékaiban könnyen magyarázható: a piarista diákok között, a praenobilis, perillustris vagy magnificus fiak mellett igen sok a szegénysorsú diák, az ún. «koldusdiák». Ezek a koldusdiákok igen népszerűek voltak; a tanároknak gyakran kellett küzdeniük azok ellen a sérelmes intézkedések ellen, amelyek a helytartótanács részéről érték őket. Amikor pl. a helytartótanács az 1738—40. évi pestis ürügyén az összes «kolduló» és «csavargó» diák eltávolítását követelte a nyitrai házból, Rosinszky házfőnök így fakadt ki: «Úgy látszik, hogy az említett ürüggyel takarózó rendelet oda irányul, hogy a parasztok és jobbágyok fiai ezután eltiltassanak az iskolázástól... Ez a rendelet homlokegyenest ellenkezett a mi intézményünkkel, melynek főrendeltetése, hogy a szegény gyermekeket tudományra... oktassa».²⁰

A népies elem, a közjátékok demokratikus jellege tehát könnyen megmagyarázható a sok parasztfiú részvételével. A közjáték történeti és művészi jelentősége így jóval felülmúlja az iskoladrámáét,²¹ mert a realizmus az iskolai színjátszásban éppen a közjátékok népies mozzanataiban jut érvényre. «A közjátékok népies elemeiben él és fejlődik a realista színjátszás hagyománya, melynek mindig a népi szemlélet a lényege.»²²

A mi szolamkönyvünkben a közjátékként szereplő táncok két csoportban sorakoznak egymás után. Az elsőben is, de különösen a második csoportban, bőven találunk népi táncokat. Érdekes megfigyelni, hogy a számozott tánc-sorozat első csoportjában kilenc darab közül csak háromnak, a második tánc-sorozat nyolc darabja közül mindössze kettőnek, viszont a közbeékelte közjátékként szereplő táncok *mindegyikének* van címe. A közjátéktáncokkal kapcsolatban itt csak néhány érdekes mozzanatra hívjuk fel a figyelmet. Dallamaik közlésénél részletesen szólunk róluk.

Az első közjátékban két *Saltus Singar* feliratú táncot láttunk (a «Singar» elnevezés már a XVII. században is szerepel, Otrokocsi Főris Ferenc²³ említi

¹⁷ DÖMÖTÖR Tekla, *Régi magyar vígjátékok*. Magyar Klasszikusok. Bp. 1954, 25. l.

¹⁸ BALANYI György, *A magyar piarista rendtartomány története*. Bp. 1943, 107. l.

¹⁹ TOMOR Árkád, *Az iskolai színjátékok és a színház*. (Pápai bencés főgimn. ért. 1912—13.)

²⁰ BALANYI György i. m. (l. 18. j.) 110. l.

²¹ VARNEKE, B. V., *History of the Russian Theatre*. New York 1951, 17. l. (Az eredeti mű 1939-es harmadik moszkvai kiadása után készült fordítás.) Az idézetet Dömötör Tekla nyomán közlöm.

²² DÖMÖTÖR Tekla i. m. 198. l. (l. 4. j.)

²³ OTROKOCSI FŐRIS Ferenc, *Origines Hungaricae*. Franequerae. I. 171. l. 1693.

egyik jegyzetében). A cigányok szerepeltetése (közjátékokban) igen gyakori, a színpadi komikum fontos eleme. Nem ritka az olyan eset, ahol cigány szöveg is előfordul.²⁴ Érdekes, hogy a cigány nemcsak a magyar közjátékok kedvelt alakja, hanem fontos szerepet tölt be a román iskolai drámában,²⁵ sőt szívesen használják fel komikus hatáskeltésre az orosz közjátékok is.²⁶ — Talán a mi szólamkönyvünkben is ez volt a szerepe, bár igazolni ezt csak azzal tudjuk, hogy a két számozott tánc-sorozat között szerepel.

Az a kérdés is felmerülhet, hogy miért következhetett több hasonló-jellegű tánc egymás után. Ez viszont a következő közjátékban szereplő három «törökössel» együtt újabb problémát vet fel: vajon az egész szólamkönyv egyetlen iskolai színjáték kíséretéül szolgált-e, vagy feltételezhetjük, hogy a használati helyén előadott játékok mindegyikéhez jó volt? (Állandó jellegére utalna a könyv elején levő gyakorlat-sorozat is.) Erre, bár eddig semmiféle korábbi adatunk nincs, azért gondolhatunk, mert a két cigánytáncról és a három törökösről elképzelhető, hogy nem egymás után játszották, hanem egyiket az egyik, másikat a másik alkalommal.

Figyelemre méltók — s a dallamközlésnél még visszatérünk rájuk — a második közjátékban szereplő (idegen eredetű) lapockás- és cica-táncok, valamint a «számárjárás», amely mostanáig ismeretlen volt.

A felsorolt táncok zenei anyagukkal is bizonyítják a közjátékok (eddig csak szövegszerűen kimutatott) népies, sőt népi jellegét. Azt a gondolatot is felvetik, hogy az iskolai színjátékok zenei kísérete több darabnál lehetett egy és ugyanaz; legalábbis azoknál a típusoknál, ahol nem énekbetétek, hanem táncszámok szerepeltek.

*

Néhány szóval ki kell térnünk a szólamkönyvben szereplő szövegekre is. Nem függenek össze a dallamokkal, jöllehet nagyrészüket ének. Egyik — az első — ének fölött még vonalrendszert is találunk. Egyházi népének ez: «Nints ol elme, ki föl erje Maria méltóságát».²⁷ Több egyházi, latin és magyar nyelvű népének után két német szöveg következik (52. oldal). Az első címe: *Német ének*. Érdekes, bajor nyelvű, diákos bordal (közlésünkben a szólamkönyvben levő íráshoz ragaszkodtunk):

²⁴ SZLÁVIK Ferenc, *Három közjáték*. Erdélyi Múzeum. (1912) 89.1. A tréfa itt egy olyan cigányról szól, aki a praeceptortól metrikát akar tanulni. A praeceptor erre megkorbácsolja, amire a cigány keserves, cigánynyelvű kiabálásba kezd:

«Váj lo lagugjist szergyivest
Irabulada csavolest
periprolest, Dabolest
Gvast, Gram, Dreu essék a fogadra.»

Lásd a Bocskor-dalokkönyv három cigányversét is: ALSZEGHY Zsolt, *A tizenhetedik század*. Bp. 1935, 234. l.

²⁵ GÖBL [GÁLDI] László, *A legrégibb oláh iskolai dráma*. Debreceni Szemle. 1933, 206. l.

²⁶ DÖMÖTÖR Tekla i. m. 206. l. (l. 4. j.).

²⁷ A vers Szent Kázmér himnuszának egy részlete. Magyar fordítása korábbról ismert. Lásd KISDI Benedek, *Cantus Catholici*. 1651. 131. l.

A Linus-féle kézirat címlapja

Handwritten musical score for two pieces. The first piece, "cisa Fancz", is written on the top two staves. It begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 9/8 time signature. The melody is composed of eighth and sixteenth notes. The second piece, "Szamariaros", is written on the bottom two staves. It begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 9/8 time signature. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some slurs and a final cadence at the end of the fourth staff.

A Linus-féle kéziratból II.

A Linus-féle kéziratból III.

A Linus-féle kéziratból IV.

A Linus-féle kéziratból V.

Wen shon die son nicht shaint, obshon der himmel waint
 Lacht doch das, hercz in mier, stel czik nicht traurig ser
 pin kuts homurs.
 Las kommen vas nar will, nach getenken in der Still,
 Regen bringt Sonnen sain, aus weter, werd es fain
 pin kuts homurs.

2. Den tonner hagel plitz das weter macht es witz,
 weter paj tach, und nacht, das es dain puft und kracht,
 pin kuts homurs,
 Gedenct das weter macht, hat foller kraft und ocht :
 Zum strafen mainnen fraint, pin doch ein gutter fraint,
 und gutts homurs.
3. Wen mier melanco!oy aller hand nore tay,
 grillen und possen spil majn herz mit lajd an ...
 pin gutts homurs
 Gehe in die kompanie ins char der hiller Raj,
 las possen possen sajn trinct auf ein guts clas wain
 pin guts homurs
4. Wen ich ein kronct haît mietet mich glaich mit diesen stiret,
 es ist main gringste pajn, ajn mahl mus Storben sajn
 pin guts homurs,
 pin froh das ajn mahl gar die arten lebens jahr,
 Stirbt der fuchs, giel sajn palct, lebt es lang werd er alt
 pin guts homurs.

A német szövegek után az 53. verso második részén egy, a XVIII. század utolsó évtizedeiben igen népszerű magyar költemény következik,²⁸ a «Mohács Mohács, sebes vér ontás helye». Kéziratunkban két változatban is szerepel ; az első ötszakaszosnak címe : *Mohács éneke*, a második tíszakaszosé : *Keserve Magyar Orszagnok*.²⁹

A kéziratban előforduló dallam nélküli verseket vagy az iskolai színjáték keretében, vagy istentiszteleti célokra használták.

A három nyelven előforduló szövegek, sajnos, nem segítenek közelebb a szólamkönyv lokalizációjához, de bizonyos területekre utalhatnak. Nyilvánvaló, hogy a magyar és német szövegek az egyházi és pedagógiai célzatú latin nyelvhasználat mellett, a hallgatósággal való kontaktus szorosabbá tételét célozták. Hasonló figyelhető meg a következő részben tárgyalandó táncok dallamaiban is. Amikor hallgatóságról beszélünk a XVIII. századi iskolai színjátékok előadásával kapcsolatban, már nemcsak a diákokról van szó. Ebben a században az iskolai színjáték funkciója már nemcsak az, hogy a maga

²⁸ A vers eddig kilenc kéziratból ismert :

Országos Széchényi Könyvtár : a) Oct. H. 161. 11b—13a.
 b) Qu. H. 173. V. 15a—16a.
 c) Oct. H. 769. 32a—33b.
 d) Qu. H. 178. 19a—19b. (10 vsz.)
 e) Oct. H. 1088. 64b—66a.
 f) Oct. H. 1228. 18b—19a.
 g) Oct. H. 1158. 31a—32a. (10 vsz.)
 h) Qu. H. 1931. I. 156b—157a.
 Egyetemi Könyvtár : i) G 147a V.

²⁹ A fent közölt jegyzékben csak két 10 szakaszos párja van.

morális vagy történelmi tárgyával a diákok nevelésének hathatós segéd-eszköze legyen, hanem hogy a városi polgárságnak, az egész városnak is okulásul szolgáljon. A városi lakosság tömeges részvételére számos adat áll rendelkezésünkre már a XVIII. század első negyedétől kezdve.³⁰ A színészek nyilván a város minden lakosát meg akarták nyerni, közel akartak hozzájuk kerülni. Több nyelv használata az iskolai színjátékokban igen gyakori. A három nyelv — latin—magyar—német — egyidejű használatára a komáromi gimnázium felső osztályaiban előadott darabok közül hozhatunk fel példát. Itt az előadásra kerülő darabok között volt olyan, amelynek «előrajza» latin, magyar és német nyelvű: 1756-ban a «Pancratius», 1766-ban a «Bomilcar» vagy a «Joannes Cantacuzenus».³¹

Összegezve az elmondottakat, a következőkre mutathatunk rá: a Linus-féle kézirat egy piarista rendházban előadott iskolai színjáték segédkönyve. A könyvet nemcsak a színjátékoknál használták, hanem istentiszteleti rendeltetése is volt. A kéziratban levő bejegyzések arra utalnak, hogy az folyamatosan készült a XVIII. század folyamán. Csak az utolsó bejegyzések származnak a XVIII. század végéről, 1786 tájáról. Ugyanekkor kerülhetett a gyűjtemény egy Aloysius nevű pater tulajdonába. Bár több helyütt használhatták, a beírások közül egy sem segít közelebb a könyv lokalizációjához. Vagy pestkönyéki, vagy északnyugat-magyarországi használati helyet kell feltételeznünk.

De nézzük, mit árul el gyűjteményünk melódiakészlete?

II.

1. Gyűjteményünk külső borítóján «Violino I mo» felírás látható, vagyis kéziratunk egy XVIII. századi zenekar első-hegedű szólamkönyve. A magyar vidéki zenekarok legáltalánosabb összetétele ebben a korban egy prím, egy szekund, egy cimbalom és egy bőgő volt. [Erről ad hírt többek közt egy korabeli sajtóleírás is a Leipziger Musikalische Zeitung 1800. évf. 35. számában: «Die Instrumente bei der ungarischen Nationalmusik sind gewöhnlich: ein, oder mehrere Violinen, eine Bassgeige und ein sogenanntes Hackbrett (Zimbal)»].³² Sajnos, a többi szólamkönyv elveszett, de talán nem is volt szükséges. Erre engedne utalni az első tánc-sorozat 3. számú darabja, ahol nemcsak a prím, hanem egy külön «secund» felirattal ellátott második dallam is szerepel. A második szólam először szext-, majd terc-távolságban követi az első. Ha erre az egy esetre az első-hegedű szólamkönyvébe feljegyezték a szekundot, akkor talán más esetben, a többi táncnál olyan általános volt a kíséret, hogy külön könyvre nem tartottak igényt; az összes többi hangszer a szokásos harmonizálás szerint követte az első hegedű által játszott dallamot.

A dallamok pedig — jellegzetes együttese a XVIII. századi Magyarországon játszott dallamoknak — minden bizonnyal az iskolai színjáték ki-

³⁰ FEJÉR Judit, *XVIII. századi rekonstruált magyar iskolaszínjáték*. Színház és Filmművészet. (1956) 5. sz. 381—384. l.

³¹ ID. SZINNYEI József, *A komáromi magyar színészet története*. Komáromi Lapok. (1881) 30—33. sz.

³² Az idézetet RÉTHEI PRIKKEL Marián nyomán közlöm: *A magyarság táncai*. Bp. 1924, 228. l.

egészítői voltak: több csoportban egyetlen tánc-sorozatot alkotnak. Első tárgyi bizonyítékunk, hogy a magyarországi színpadok sem maradnak messze az európai zenés színpadoktól, amelyeknek zenéje ebben a korban jóformán a tánc-sorozatok foglalatává alakul.³³ Különös gyűjtemény: búcsúzik a XVI—XVII. század táncaitól, de köszönti már az újat is, az egész magyar zenét hamarosan hatalmába kerítő verbunkost.

Kísérjük végig a táncokat, mindegyiket először eredeti lejegyzésben, majd — ahol szükséges — kiegészítve. Lehet, hogy számunkra nem minden tánc egyformán értékes, mégis az egész együttes így jellemző, ahogyan a kéziratban következik, az iskolai színjátékkal való kapcsolata is így világos. Összesen 36 táncdarab szerepel a tárgyalásra kerülő részben. A római számok az egész tánc-sorozat rendjét jelölik, a kéziratban csoportonként előlről kezdődő sorszámozás mellett:

1 (I.)	maria Mater gratia
2 (II.)	címnélküli
3 (III.)	címnélküli
4 (IV.)	címnélküli
5 (V.)	Saltus poloniensis
6 (VI.)	címnélküli
7 (VII.)	címnélküli
8 (VIII.)	Menuet
9 (IX.)	címnélküli
(X.)	gutte Nacht
(XI.)	Saltus Singar
(XII.)	Saltus Singar
(XIII.)	Saltus Slavonicus
(XIV.)	Saltus Gallicus No 1.
(XV.)	Saltus Gallicus No 2.
1 (XVI.)	címnélküli
2 (XVII.)	Menuet Konig
3 (XVIII.)	címnélküli
4 (XIX.)	Hungaricam menuet
5 (XX.)	címnélküli
6 (XXI.)	címnélküli
7 (XXII.)	címnélküli
8 (XXIII.)	címnélküli
(XXIV.)	Turcica
(XXV.)	Turc :
(XXVI.)	Turc :
(XXVII.)	Lapaczkas Tancz
(XXVIII.)	Revertias Tancz
(XXIX.)	Czicza Tancz
(XXX.)	Szamarjaras
1 (XXXI.)	Saltus Hungaricus
2 (XXXII.)	Saltus Hungaricus
(XXXIII.)	Saltus Hung:
(XXXIV.)	Saltus Hung:
(XXXV.)	Hung : tarde
(XXXVI.)	címnélküli

³³ SZABOLCSI Bence, *A melódia története*. Bp. 1950, 59. 1.

maria Mater Gratia

A második darabban a XVII. század népszerű — olasz eredetű — táncát ismerjük fel, a bergamascát:

A harmadik tánc az a darab, ahol a szekund is szerepel. A táncot annyiszor ismételhették, ahányszor szükség volt rá.

A negyedik táncot ismét annyiszor ismételték, ahányszor kellett :

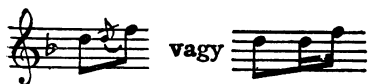

Saltus poloniensis

(da capo?)

A második és harmadik ütem megoldása kétféle lehet :

Miután az első formához hasonló jelzés az egész darabban nem fordul elő, az utóbbi, második megoldás a valószínűbb.

8. (VIII.) **menuet**

9. (IX.)

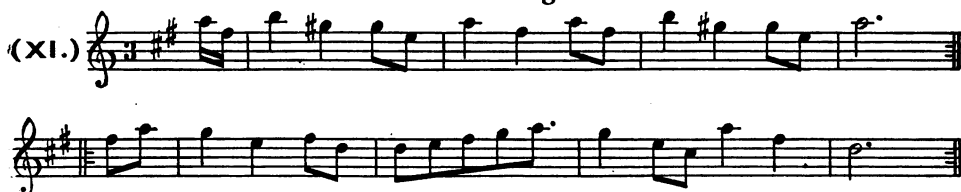
Ezután következnek a sorszám nélküli táncok, az első köztánc csoport:

gutte Nacht.

(X.)

finis

Saltus Singar

Saltus Singar

Saltus Slavonicus

* A két \flat tévedés. A Saltus tiszta A-dúr darab.

Eddig tartott az első közjáték-csoport. Követi az a két «gall tánc», amelyeket akkor jegyeztek be, amikor a kézirat utolsó oldalaira a prologust és az epilógust leírták.

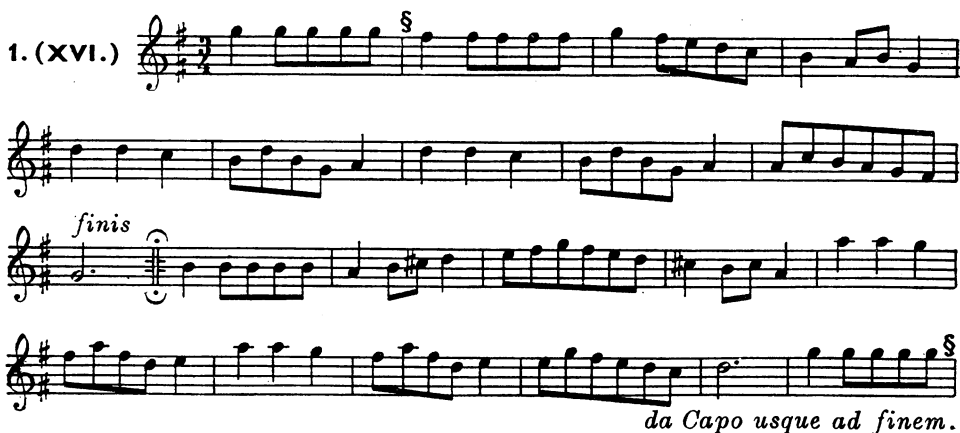
Saltus Gallicus

Címnélküli tánc következik, de a sor elejére írt No. 2. elárulja, hogy az előzőhöz tartozott, tehát ez a második «gall tánc»:

Itt ér véget az első rész. A táncok sorszáma ismét előlről kezdődik, ezért a következő táncokat *második résznek* nevezhetjük.

Menuet Konig

2. (XVII.)

3. (XVIII.)

hungaricam Menuet.

4. (XIX.)

5. (XX.)

Ismét sorszám nélküli táncok következnek, második közjáték-csoport.

Turciee.

(XXIV.)

*A cisz felesleges.

Turc:

(XXV.)

Turc:

(XXVI.)

Lapaczkas Tancz

Revertias Tancz

cicza Tancz

Szamarjaras

Itt zárul a második rész, a második közjáték-csoport, s egy üres oldal után következnek a magyar táncok.

Saltus Hungaricus. 1

Saltus Hungaricus. 2.

Saltus Hung:

*Az ismétlőjel valószínűleg csak a korona után következett.

Saltus Hung:

Hung: tarde.

A magyar táncok után következő, nagyrészt kétszólamú menuette-sorozatot jelen tanulmányunkban nem tárgyaljuk; nincs összefüggésük a korábbi részekkel.

2. Végigtekintve a dallamokon, néhány összefüggésre hívjuk fel a figyelmet.

Mint már említettük, kéziratunk — eltekintve az iskolai színjátéknál betöltött szerepétől — sajátos gyűjtőnkre egy kor- és stílusfordulónak. Jellegetes együttese a XVIII. századi Magyarország zenélésének, amely ugyan nem a főúri rezidenciákon élt, de egy dallamának tanúsága szerint mégis hatással lehetett az ott megforduló vagy rövidebb-hosszabb időre letelepedő külföldi zeneszerzők muzsikájára; így kért helyet az európai műzenében is.

Dallamaiban ott él még az «ungaresca», idézi a hajdú-táncot, a XVII. század népszerű olasz táncát: a bergamascát, de ott feszít már ritmusával a XVIII. század második felének katonai toborzója, a verbunk és ott pattog ritmusával a friss magyar.

Más szempontból is érdekes a gyűjtemény: a «Király-menuette»-tel szemben megtaláljuk a kor egyik igen kedvelt magyarországi népi táncát, a lapockás táncot, a német «Gute Nacht»-tal szemben a különleges jelentőségű törököst, vagy éppen más olyan népi táncokat, amelyekről e gyűjteményben hallunk először. — Hasonlóan érdekes az, hogy a kor magyar táncainak jellegzetes páros ütemével szemben majd annyi páratlan ütemű tánc szerepel (19 páros, 17 páratlan), és rendkívül jellemző, hogy a dallamok nagy része tiszta dúr (C-dúr: 5, G-dúr: 11, D-dúr: 13, A-dúr: 2, F-dúr: 1).

A két stílus és csoport azonos arányairól jellemző képet nyerhetünk, ha minden további vizsgálat előtt szembeállítjuk a két közjáték-csoportot.

Készítsünk egyszerű statisztikát azokról az ütemelőzős táncokról, ahol a magyartól idegen jambikus ritmusképlettel (rövid hangsúlytalanról hosszú hangsúlyosra) kezdődik a darab. Kilenc ilyen táncot találunk: IV, VI, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII. A XVII. kivételével mind az első csoportban szerepelnek. A XVII. a második csoport «Menuet Konig» c. tánc, ahol csupán az utolsó sor kezdődik felütéssel. A fent bemutatott tánc-sorozatból az első kettő (IV, VI) szerves része a sorozatnak, míg a többi hat mind közjáték-tánc; az első (Gute Nacht) kivételével páratlan üteműek. Az idézett «Gute Nacht»-nak van különben korábbi magyarországi párja is a XVII. század végéről, a Stark-féle (1689) virginálkönyvben³⁴ (ott a 9. sz. darab). A kettő között csak annyi a különbség, hogy a Linus-féle XVIII. századi dallam egy sorral bővebb.

Következő két táncunk (XI, XII) két cigánytánc. Mint láttuk, dallamuk németes ízű, nem eredeti cigánydallamok, valószínűleg csak a «cigány-tánc»-ot járták rá; szintén páratlan ütemű. Sem dallama, sem ritmusa nem egyezik a Kájoni-kódex (1639) cigány dalaival.³⁵

A következő XIII. szláv-ugrós ismét hasonló a cigány-táncokhoz, dallama éppúgy nem szláv jellegű, valószínű csak a táncot nevezték így. A XIV—XV. számú táncok a pótlólag beírt «gall» darabok. Írásban különböznek elődeiktől, jellegben nem.

A felsoroltakkal szemben a második közjáték-csoport lényeges eltérést jelez. Elsősorban itt találjuk azokat a törökös táncokat, amelyek mind ritmika, mind dallam szempontjából nemcsak a fenti jambikus csoportnak ellentétei, hanem a gyűjtemény többi részének sem rokonai.

Táncgyűjteményünk három «Turcica» (más átírással: Turcicum) feliratú, ún. törökös táncot tartalmaz (XXIV, XXV, XXVI). Közülük egyet, népi változataival együtt, újabban Szabolcsi Bence ismertetett,³⁶ maguk e népi formák már az 1930-as évek óta ismereteseek, Gőnyei Sándor és Tálasi István kunszentmiklósi gyűjtéséből.³⁷ A táncot, Domokos Pál Péter egy tanulmánya nyomán, «magyar morescának» is vallhatjuk. Dallamában jellegzetes módon ismétlődik egy nagyterc-lépés, amely a nyugati műzenébe mint «törökös» motívum került bele.³⁸ Azt, hogy ez valószínűleg magyarországi közvetítéssel történt, Szabolcsi Bence vetette fel a prágai Mozart-kongresszuson tartott előadásán («Exotikus» elemek Mozart zenéjében). Több más motívum mellett az említett nagyterc-ugrást Gluck, Mozart, Haydn, Neeffe szerzeményeiből idézi. Bizonyos motívumok esetében lehetségesnek tartja, hogy azok Michael Haydn közvetítésével (nagyváradi évek) kerültek a nyugati műzenébe. Mindezen túl a nagyterc-ugrás magyarországi közvetítésére is találtunk két példát. Két törökös szvitből származik a következő két par-

³⁴ A Stark-féle virginálkönyv tartalmát JANDEK Gusztáv leírásából ismerjük: Soproni Szemle (1955) 1. sz.

³⁵ A két cigánydalt első ízben SEPRŐDI János, *A Kájoni-kódex irodalom- s zene-történeti adalékai* c. tanulmányában közli, Irodalomtörténeti Közlemények. (1909) 295—296. 1., majd SZABOLCSI Bence teszi közzé *A XVII. század magyar világi dallamai* c. munkájában, Bp. [1950], 108—109. 1.

³⁶ SZABOLCSI Bence, *Exotikus elemek Mozart zenéjében*. Új Zenei Szemle. (1956) jún. 1—7. 1.

³⁷ GŐNYEI Sándor: Ethnographia. (1937) 81. 1.

³⁸ L. SZABOLCSI Bence idézett tanulmányát az Új Zenei Szemlében.

titúra oldal. Mindkettő csak részlet: egyik a keszthelyi Festetich-család gyűjteményéből való, ismeretlen szerző műve:

Partitta Turco

(Részlet a 3. tételből)

Ismeretlen XVIII. századi szerző.
Országos Széchényi Könyvtár Zenei
Osztály, Festetich Gyűjtemény
(Keszthelyről) № 1134/IX.
(Korabeli kézirat nyomán)

a másik Schilson János,^{38a} az egyik legtehetségesebb műkedvelő magyar mágnás kompozíciója, akit ugyan a bécsi muzsika szelleme hatott át, mégis nagy érdeklődéssel fordult a verbunkos muzsikája felé (idézett művének más táncában fel is ismerhető). Ezen a helyen az 1807-ben komponált *Partita Turchese* c. művéből mutatjuk be ugyanazt a nagyterc-ugrást, amely a korábban idézett szerzőknél is a törökös zene ismérve volt:

^{38a} Major Ervin, *Fusz János és kora. A Zene.* (1925) 114—116. 1.

Partita Turchese

(Részlet a 2. tételből)

Schilson János 1807.
Országos Széchényi Könyvtár
Zenei Osztály Ms. Mus. 132.

Clarinetto 1mo in C

Clarinetto 2do in C

Flauto 1mo

Flauto 2do

2 Corni in C

2 Clarini in C

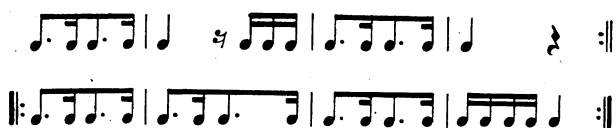
Fagotto

Grand Tamburo

Gyűjteményünkben ennek a jellegzetes nagyterc-motívumos törökös táncnak legrégebb népzenei jellegű feljegyzését láthatjuk. Maga a tánc-dallam nem egyezik pontosan egyik ismert törökössel sem, ritmus-képlete is sokkal táncszerűbb. Második szakasza (voltaképpen középrésze) kvinttel mélyebben ismétli az elsőt, majd visszatér az első szakasz. A sor elé írt előjegyzés, a két kereszt, nyilvánvaló feljegyzési hiba, a második sor előtt már csak egy kereszt áll. A táncban szereplő kvinttváltás még csak egy helyen fordul elő, a XX. darabban (megjegyzendő, hogy a XX. tánc a régi hajdútánc egyes elemeire emlékeztet). A gyűjtemény három törökös táncát ritmusuk fűzi egybe. Más helyütt — a magyar táncok kivételével — alig jut érvényre ez a pontozott, pattogó ritmus. Itt is csak a táncdal fűzhető össze.

A XXIV. sz. törökös (ez a «kunszentmiklósi típus») ritmusképlete

A XXV. sz. törökös első és második sora :

A XXVI. sz. törökös tánc első sora pattogó induló :

A következő tánc ebben a csoportban egy régi, kedvelt, de nem magyar eredetű népi tánc : a «lapockás» (XXVII). Népszerűségére mi sem jellemzőbb, minthogy egyaránt feljegyzik az Erdélyben 1634—1671 között készült Kájoni-kódexbe és a Felvidéken 1680 táján készült Vietorisz-kódexbe. Ugyanennek a két dallamnak továbbélő változatát találjuk meg a mi gyűjteményünkben.

Vessük egybe a három táncot :

Kájoni 138 b

Vietorisz 46 b-47 a

Linus XXVII.

Kéziratunk tánca — bár 50—60 vagy száz évvel későbbi — a Vietórisz-kódex táncával rokon. Lehet, hogy ez volt az eredetibb alak és a Kájoni-kódex írója rosszul jegyezte fel a táncot, de lehet az is, hogy egy erdélyi és egy felvidéki változatról van szó.

A «Revertias Tancz» (XXVIII.) következik. Ilyen nevű táncot nem ismerünk; dallama sem árul el sokat. Az íráshiba lehetősége természetesen fennáll, s akkor talán «reverentiás» táncot sejtethetünk a dallamban. Rettegi György (1718—1786) emlékirataiból tudjuk,³⁹ hogy a «reverentiás táncot» Erdélyben a lassú után, szaporább magyar táncok mellett járták. Ez a jelleg a mi táncunk ritmusképletében is felismerhető (a gyűjtemény több más darabjában is a gyors magyart jellemzi):

Zárlatának lefelé lépő kvartja, kéziratunk más darabjában seholsem fordul elő. A «revertiás tánc» utolsó négy üteme:

A közbjáték következő tánca (XXIX.) a: «Czicza Tancz». E napjainkban ismeretlen játékról csak régebbi leírásokból tudunk. Talán kapcsolatban lehetett azzal a játékkal, amelyet Káldy Gyula⁴⁰ röviden így ismertet: «A magyar tánczok kategóriájába tartoznak még a népies játékok is, mint a 'Cziczázás', melyet dallal kísérnek s melynek befejezése mindig egy friss, ugrós nóta...» Réthei Prikkel Marián⁴¹ már csak az egeres táncról tud, ahol szintén szerepel a macska. Emlékeveszett, régi jelképes táncnak mondja, ahol tánc közben a sorbanállók egyre ezt mondogatták: «Macska, fogd el az egeret!» A tánc legrégibb leírását Apor Péter Metamorphosisából ismerjük. Dallamot egyik forrás sem közöl, így kéziratunk adalékát egyedülállónak mondhatjuk. Számos változata él azonban a Zemplén megyei kENDŐTÁNC idegen (németes) eredetű dallamaiban. Nincs kizárva, hogy ezeknek a kENDŐTÁNC-

³⁹ RÉTHEI PRIKKEL Marián nyomán idézem: *A magyarság táncai*. Bp. 1924, 228. 1.

⁴⁰ KÁLDY Gyula, *A régebb és újabb magyar táncokról* (1567—1848). A Magyar Történeti Társulat Felolvasásai. II. Bp. 1896, 8. 1.

⁴¹ RÉTHEI PRIKKEL Marián i. m. 117—118. 1.

dallamoknak lehetett a mi «Czicza Tancz»-unk közös ősalakja, ami a kendő-tánchoz hasonló párfogó táncos társas-játékot sejtet.⁴² A dallam ma is él, mint azt az 1955-ben Gannán (Veszprém) és Pereszlényen (Hont) történt lejegyzések bizonyítják.

Linus - féle dallam (XXIX.)

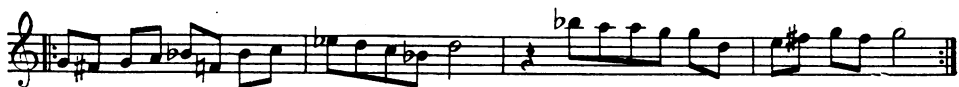

ered.

Ganna-Pereszlényi változat

Hasonlóképpen emlékeveszett, még leírásokból sem ismert a következő táncunk (XXX.), a «szamárjárás». Réthei Prikkel Marián nem említi az ismert táncok között. Egyik függelékében azonban, ahol a táncsal kapcsolatos szólás-módokat és kifejezéseket sorolja fel, találunk néhány mondatot, amely egy valamikori számártánc létezésére enged következtetni. Ilyenfélék:⁴³ «Ökörtől számártánc», «A szamár is jégre ment táncolni, mikor jó dolga volt» vagy «Járja a táncot, mint szamár a jégen». — Miután dallama a lejegyzés szerint igen bizonytalan, ezen a helyen ismét közreadjuk, az általunk javasolt módosítás szerint:

⁴² A Magyar Népzene Tára III/B. *Lakodalmok*. Bp. 1956, 392. 1.

⁴³ RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN i. m. 264. 1.

A 6—7—8. ütem megoldása többféle lehet:

Dallamában két helyütt is a közismert verbunkos-zárlat csendül fel — emlékezzünk Haydn 1795-i «magyar» rondójára⁴⁴ —, egyes részei még a XVII. század Vietórisz-kódexének egyik *Polonica choreáját* idézik,⁴⁵ de idézi a tánc azt a lengyel népi lakodalmas melódiát is, amelyet Chopin 1829-i bécsi hangverseny-rögtönzésében dolgozott fel. A melódiáról elmondhatjuk, hogy a *kézirat legjobban sikerült, fejlett verbunkos-dallama*.

A két közjáték-csoport szembeállítására egyben a két stílus szembeállítását is jelentette, rávilágítva a XVIII. századi magyar zene alakulására, amely őrizve és felhasználva a régit, az új felé vezet; de igazolta azt a nézetet is, hogy a két stílus között nem szabad éles határvonalat keresnünk.

Próbáljuk ezt a megállapítást további szemelvényekkel igazolni.

A XIX. sz. darab egy páros ütemű magyar menuette, felirata is van: «hungaricum Menuet». Ez a párosütemű menuette-forma csaknem egyedülálló az irodalomban.⁴⁶ Érdekes illusztrációja a menuette történetének, amely a különféle országokban más- és másként alakult. Haydn és Mozart német szellemben dolgozza át, Boccherini olasz nemzeti táncra formálja, amivel természetesen a tánc karaktere is változik. Amíg a cseh menuette a franciához maradt hasonló, addig Angliában a skót táncosok csak egyes figuráit vették át; menuette-jeik lépése, néha üteme is különbözött az eredetitől s leginkább egy angol tánchoz, a «hornpipe»-hez hasonlított.⁴⁷ A tánc európai körútjához csatolhatjuk a mi párosütemű magyar menuette-ünket is.

Az európai tánc magyar ritmusérzékhez való igazítása mellett kéziratunk egyik tánca a magyar népdallal, népénekekkel is rokon (II.). Egy karácsonyi népének változata ez, elsősorban nem magyar ugyan, hanem internacionális, mégis sok változatban élt és él ma is a magyar népzeneben. Régi kéziratos forrásokban is szerepel, pl. KONCZ Gábor 1771-ig összeállított kéziratos könyvében,⁴⁸ vagy a Nyitra megyei Menyhe község kántorának kótás

⁴⁴ MAJOR Ervin, *Magyar táncdallamok Haydn feldolgozásában*. Zenei Szemle (1928) 115—118. 1.

⁴⁵ BURLAS—FIČER—HOŘEJŠ: *Hudba na Slovensku v XVII. storočí*, Bratislava 1954, 166. 1., 49. sz. példa.

⁴⁶ A hasonló angol példákon kívül csak Beethoven írt párosütemű menuette-et, «12 C-dúr Variatio» (Menuet à la Vigano) c. zongorakompozíciójában.

⁴⁷ RÓKA Pál, *Táncművészeti szaktankönyv*. 2. kiad. Bp. 1922. 34—35. 1.

⁴⁸ Egyetemi Könyvtár Theol. A. 130. «Cantillanae» c. kézirat 184—185. 1. Innen közölte a kérdéses dallamot BÁRDOS Lajos, Zenei Szemle (1929) II. köt. 60. 1.

füzeteiben, amelyekből néhány vidám dallamot KODÁLY Zoltán tett közzé.⁴⁹ (A Magyar Népzene Tára II. kötete, a Jeles Napok tanúsága szerint ma is számos változata ismert). Ami a menyhei kántor kótás füzetét illeti, Kodály a dallamokkal kapcsolatban azt írja, «hogy még úgy ötven esztendő előtt (az 1860-as évek táján) a karácsonyi templomozás vígabb volt, mint manapság. Különösen képpen az éjféli mise alatt szokás volt néhány olyan nóta, amilyenre táncolni is lehetett volna.» Táncgyűjteményünk most írott hagyomány alapján bizonyítja: táncoltak is ezekre az énekekre. Milyen formák között (csak az iskolai színjáték keretében-e?) s milyen táncokat jártak rájuk, gyűjteményünk alapján még nem tudhatjuk; dallamunk a táncok között szerepel, cím nélküli ugyan, de karaktere egyezik a kézirat feliratot viselő táncáival. A fentiek alapján nem kétséges, hogy a dallam itteni formája a hangszeres zene stílusához idomult, ritmusa és elhelyezése pedig nem hagy kétséget afelől, hogy valóban valamilyen víg karácsonyi táncot roptak rája.

Menyhei dallam

Linus-féle dallam (VII.)

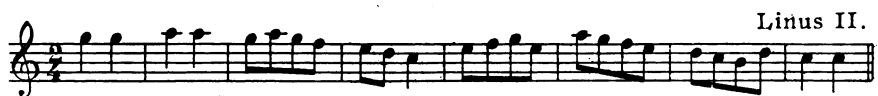
A régi európai táncok közül gyűjteményünkben tiszta példával egyetlen szerepel, a II. sz. tánc, egy itáliai bergamasca. A táncot Magyarországon is régóta kedvelték, több XVII. századi kéziratban is szerepel: a Vietórisz-kódexben,⁵⁰ az 1689-ből származó Stark-féle virginálkönyvben⁵¹ és a bártfai gyűjtemény (az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Osztályán őrzik) egyik orgona-tabulatúrájában:⁵²

⁴⁹ KODÁLY Zoltán, *Régi karácsonyi énekek*. Ethnographia (1916) 221—224. l.

⁵⁰ A Vietórisz-kódex dallamát SZABOLCSI Bence tette közzé első ízben: *Probleme der alten ung. Musikgeschichte*. Leipzig 1926; a jelen kötetben BÓNIS Ferenc ismerteti.

⁵¹ A Stark-féle soproni gyűjtemény dallamát Jandek Gusztáv szíves közléséből ismerem.

⁵² Országos Széchényi Könyvtár Bártfai Gyűjtemény Ms. Mus. 27. 42'—44. l. Az idézett hely Sam. Scheidt 22 variációját tartalmazza a fent közölt témára, «Pargamasco» címmel; a témának rokona Linus-féle dallamunk is. Az orgonatabulatúra dallamát BÓNIS Ferenc írta át. Ugyenerre a témára Frescobaldi is írt egy orgonaművet («Bergamasca», *Ausgewählte Orgelwerke*, herausg. von Hermann Keller, I. köt. 48. sz.).

Utoljára hagytuk azt a csoportot, amely számunkra a legérdekesebb: a *magyar táncok* csoportját. Ebben a csoportban nemcsak a «Saltus Hungaricus» feliratú táncokról szólunk, hanem még két táncról. Voltaképpen a korábban említett «szamárjárás» feliratú verbunkos is idetartozik, csak a két közzjáték-csoport szembeállítása végett kellett a maga helyén bemutatnunk. Összesen 8, illetve 7 táncot vizsgálunk most meg, ahol ismét nyomon követhetjük a már sokszor említett stílusváltozást. Ez minden eddiginél jelentősebb, mert itt már névvel vagy név nélkül szereplő, kifejezetten magyar táncokról van szó, ahol a régi «ungaresca» típus éppúgy megtalálható, mint a verbunkos.

A XVII. század ungarescáit és hajdútáncait népdalszerű melodikájuk és az a ritmuskészlet állítja egymás mellé, amelynek többségében felismerhető a «vagáns» ritmus, s ahol ez a «kanásznóta»-képlet többnyire a sapphói sor formájával vegyül (rövid strófazáró sorral írja körül a sapphói strófaképletet). Táncaink ritmuskészletét ilyen szempontból vizsgálva, hét marad, amelyekről most beszélni kívánunk (XIX: magyar menüett, XX: cím nélküli, XXXI–XXXVI: magyar táncok).

Egynek, a második Saltus Hungaricusnak (XXXII.) kivételével, mindnél felismerhető a «pseudo-adonicus», a rövid strófazáró sor. Felismerhető ez először a magyar menuette-nél, amelyről már korábban szoltunk; páros ütemén kívül a rövid strófazáró sor is a magyar táncok csoportjához csatolja.

A XX. (címnélküli) darab a hajdútánc-családot idézi elénk.

Első sora

Egyben ez az utolsó sora is. Második sora, vagy ha tetszik, közép-része, kvinttel feljebb ismétli az első sor második felét (a kunszentmiklósi «törökös»-ön — XXIX. — kívül az egész gyűjteményben itt fordul csak elő kvint-váltás):

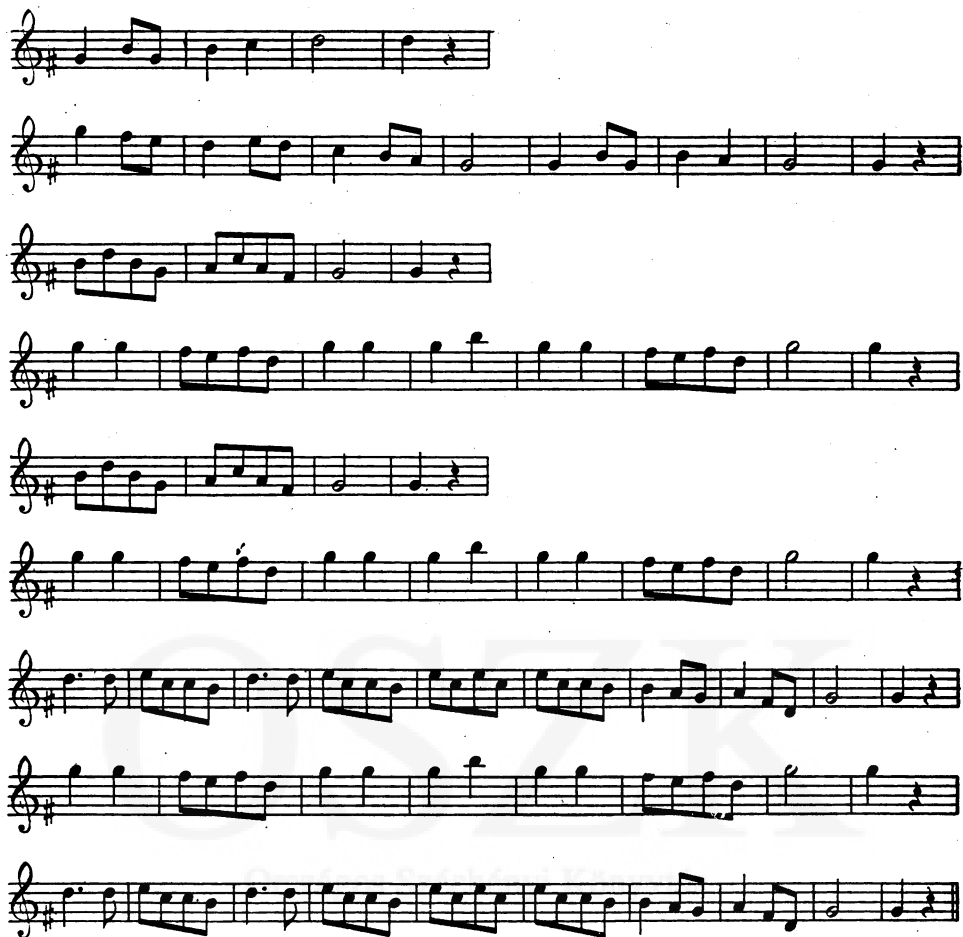

Következő darabunk, az első Saltus Hungaricus (XXXI.), eddigi ismereteink szerint tiszta ungaresca-típus: egy megismételt hosszabb vagáns-sor, egy megismételt rövidebb sor és egy rövid strófazáró «pseudo-adonicus». Ritmikus váza:

A második Saltus Hungaricus (XXXII.) lejegyzése igen bizonytalan. A megoldást így javasoljuk:

Ezzel a megoldással az előttünk álló táncban a középkor kedvelt táncformája, az *estampida* tűnik elénk. Feltűnése nem rendkívüli, a közel-keleti hangszeres zenében még 1800-on túl is nyomon kísérhető.⁵³ Erre az itt felbukkanó XVIII. századi «magyar estampidára» talán érdemes lesz visszatérni egy későbbi tanulmányban.

A XXXIV. számú *Saltus Hungaricus* ismét az elsőhöz hasonló, szép ungaresca-típus. Zárata a gyűjteményben egészen egyedülálló: felfelé kapaszkodó mixolyd.

⁵³ Elsőízben Raouf Yekta ismerteti (Revue musicale 7. 1907.) azt a néhány XVIII. századból származó táncot, amely a közel-keleti Beşrew-ben még a XX. század elején is élt. Később LACHMANN közöl egyet ezek közül *Musik des Orients* c. munkája 120. lapján. Jacques HANDSCHIN *Über Estampie und Sequenz* c. tanulmányában (Zeitschrift für Musikwissenschaft 1929. 12. évf. 1—20. l.) Lachmann keleti sémáját saját rendszerébe helyettesíti. Mindkettő: a középkori nyugati és a XVIII—XIX. századi közel-keleti, azonos szerkezetű.

A XXXV. tánc felirata : «Hung : tarde». Lassú magyar, a korai verbunkos első szép példái közé sorolható. Második sora, a sortranszponáló népi táncmelódiai analógiájára, ütemenként egy hanggal feljebb ismétli ugyanazt a dallamot. Ebből a szempontból táncdarabunk nem áll egyedül : hasonló szerkezetet az erdélyi Kájoni-kódex egyik «Táncz» feliratú darabjában is láthatunk.⁵⁴

A lassút egy szám- és felirat nélküli tánc követi (XXXV.). Jellege gyors, néhány variáns ütemtől eltekintve egyezik a már korábban — a második sorozatban (XXIII.) — felhasznált, szintén címnélküli táncsal. Szerintünk a két tánc kapcsolatában a kor legtipikusabb magyar táncpárjáról van szó : a páratlanütemű magyar lassúról és az ezt követő párosütemű frissről.

*

A dallamok áttekintése meggyőzhetett arról, hogy a Linus-féle táncgyűjteménnyel az iskolai színjáték kísérőzenéjének eddig csak leírásokból ismert típusához jutottunk közel.

A szólamkönyvet a dallamkészlet alapján sem lehetett pontosan lokalizálni ; a szövegvizsgálat észak-északnyugat-magyarországi használati helyre utalt, a táncok dallamegyezései is ezt erősítették meg.

A táncgyűjtemény megismerésével meggyőződhattunk arról is, hogy a XVIII. században élő magyar tánczene nem volt egységes. Korszakforduló határán állott : a XVII. század, vagy még korábbi századok táncai mellett ott élt már a verbunkos is. A lényeges csak az, hogy amikor a XVIII. század magyar tánczenéjét vizsgáljuk, nem kereshetünk éles határvonalat a stílusok és dallamtípusok között. Számunkra a Linus-féle táncgyűjtemény még szorosabb egységbe kapcsolja a különböző időszakokat s bebizonyítja, hogy a XVIII. században mint természetes «alapépítmény» élt tovább a korábbi századok hagyatéka.

⁵⁴ SEPRŐDI korábbi ismertetése után (Irodalomtörténeti Közlemények 1909, 385. l.) SZABOLCSI Bence teszi közzé *A XVII. század magyar világi dallamai* c. munkájában, Bp. (1950.) 41. l.